Gy. Szabó András

Hagyomány a mérlegen

Kedves Endre!

Felkérésed akkor ért, amikor egy internetes hírportálon megjelent írás (nemzeti kerettantervekkel kapcsolatos véleménynyilvánítás) a magyar irodalom számon tartott „dohogóinak", egy Apor Péternek, egy Gvadányinak, egy Pálóczi Horváthnak jól ismert sorába állított be engem is. Nem akartam válasz nélkül hagyni az olvasott cikket, írásba fogtam, s az értetlenségemnek hangot adó dolgozatban – még körleveled olvasása előtt – érintettem az általad megfogalmazott kérést is, igaz, csak nagyon vázlatosan. A dolgozat elejét kidobni nem akartam, mert szorosan összefügg a kortárs magyar irodalom általam nagyra tartott, műfaji újítást, frissülést is hozó opusaival. Fogadd ezt a két, egymás mellé ragasztott, de tartalmában szorosan összefüggő írást, kérésedre, kérdésedre adott válaszomként.

Évtizedek óta folyik a küzdelem az irodalom visszahódításáért, leegyszerűsítve, az olvasás újbóli birtokbavételéért, merthogy egyre kevesebben élik meg ennek a létállapotnak örömét. Apáczai Csere János az európai újkor hajnalán kolozsvári székfoglaló beszédében így fogalmazott. „Jóságos Isten! Valóban, mily csodálatra méltó az írás és az írás olvasása." Pár sorral utána hasonló elragadtatásának ad hangot, amikor a művelődésnek egyik meghatározó helyszínéről, az iskoláról szól: „Effajta iskolákban készülnek azok az eszközök, amelyeknek révén az Ádámban elvesztett ajándékokat, e halandó és esendő élet mértékéhez képest, visszaszerezzük."

Sokan az újabb generációk olvasási szokásainak drasztikus megváltozásáért az iskolákat, a tanári vezetést, de legfőképpen a nemzeti tantervek rugalmatlan, merev szemléletét hibáztatják. Nemrégiben találkoztam az *Origo* hírportálján Pálos Máté elgondolkodtató soraival. A következőket írja: „A nemzeti kerettanterv kiszorítja a jelenkori magyar irodalmat a gimnáziumokból – indul figyelemfelkeltően az írás –, ezzel egész nemzedékeket szoktat le az olvasásról. A rendszer

Gy. Szabó András (1953) író, előadóművész. Utóbbi kötete: *Legenda ez is* (2014).

magasról tesz a diák örömére, holott erről kellene szólnia az irodalomoktatásnak. Mi meg irodalomtörténettel és unalmas kötelezőkkel fárasztjuk szegényeket. De hogy mi történik az osztályteremben az ajtó becsukása után, az már a tanáron múlik, tanfelügyeleti rendszer és PÖCS/BECS ide vagy oda. Ha a pedagógus szeretné, megvan a lehetőség a határok feszegetésére, és becsempészheti Tóth Krisztina és Dragomán György műveit. Akár a Szózatról szóló órára" (Írásának címe: *Jókaival és Berzsenyivel csak kínozzuk gyerekeinket*).

Világos beszéd, vitákra sarkalló állásfoglalás. Egy mérlegelés eredménye, tapasztalatok leszűrt párlata az itt megjelent vélemény, komolyan kell venni. De vajon elfogadható-e minden pontján érvelése? A cikk írója, az általa megnevezett irodalmi alkotások aránytalan túltengését tartja elhibázottnak a jelenlegi oktatási gyakorlatban, melynek a kortárs irodalom issza meg a levét fogyatékos jelenlétével. A művek, melyeket ily módon pellengérre állít, mint kötelező olvasmányok szerepelnek a tantervben, s az a legnagyobb bajuk – kommentálom véleményét –, hogy „unalmasak", meghaladottak, messze elkerülik a diákok érdeklődését, a múlt lezárt rekvizitumai, s mint ilyenek alkalmatlanok a befogadásra és mindennemű párbeszéd megteremtésére. Ebben a megközelítésben és szemléletben mozdíthatatlan „márványhideg monstrum" *A kőszívű ember fiai*, melyet valami homályos tekintélytisztelet tart piedesztálon jó másfél évszázada, élményszerű elsajátítására már nincs mód, kudarcos minden ez irányú kísérlet. Az *Aranyember* elutasítása indoklásban sem részesül, kiejti rostáján mint használhatatlan ballasztot az ítélkező. Hogy a Jókai-életművön belül az egyik legmodernebb műről van szó, mely a nemesi polgárosodás esélyeinek latolgatása mögött egy meglehetősen „korszerű" tünetet, Tímár magánéleti meghasonlottságának szálát is beleszövi a cselekménybe, tehát ezt a XX. században felerősödő s az irodalomban is visszhangra találó problematikát, azt teljességgel figyelmen kívül hagyja Pálos Máté.

Újabb kérdés, hogy a példaként felhozott kortárs írók, költők legtöbbje szakított a magyar irodalom hagyományos, korábban meghatározó vonulatával. Alkotói tevékenységükből kiesni látszik az a gondolkodás- és viszonyulásmód, mely az irodalmat a közélet formálójának is tartotta évszázadokon keresztül. E jelenség lappangó térhódítására Németh László ismert, idézett látnoki diagnózisában idejekorán figyelmeztet, amikor arról ír, hogy a magyar irodalmat fokozatosan egy magyar nyelvű irodalom szorítja ki. Tény, hogy irodalmunk szinte első lépéseitől kezdődően érzékletes lenyomatát nyújtja történelmünknek. Minden, ami velünk megesett az elmúlt századok során, helyet kap a szépirodalomban is. A közérzet is természetesen, mely a süllyedést és felemelkedést, a sorsfordító dátumokat az egyén szemszögéből végigkísérte. Ha már nincs, aki elmondja Trianon lélekbe rajzolt következményeit, mert nincs eszmélő tanú, akkor ott a vannak az írók, akik még a levegővételét is megőrizték egy népcsoport kisebbségi sorba zuhanásának.

Pálos Máté írásából hamar kiderül, hogy a cikkben érintett *Magyartanárok Egyesülete* a kortárs irodalom költői, írói közül szintúgy azokat részesíti előny-

ben, akik az irodalomnak erről a korábbi szerepéről teljességgel lemondtak. Nemzedékének egyik legtehetségesebb tagja, Tóth Krisztina a *Magyar Narancs*-ban a következőt válaszolja egy riporteri kérdésre: „Távolságtartással kezelem azt az írói attitűdöt, amely szerint az írónak feladata, mi több egyenesen kötelessége, hogy azok nevében beszéljen, akik helyzetük okán nem tudnak megszólalni. Ez mostanában gyakran elhangzik, és több bajom is van vele. A legfőbb az, hogy az ilyen típusú mondatokkal szépen visszatérünk a képviseleti költészethez, amit olyan finnyásan utasítottunk el a nyolcvanas években. Petri csak egy jó író foglalkozású személy akart lenni. Esterházy pedig azt mondta, az író nem népben és nemzetben gondolkodik…"

Nem is annyira a tartalom gondolkodtat el, hanem a kisdiákos túlbuzgóság, a lecke szöveghű felmondása: „Esterházy pedig azt mondta…"

„El kéne felejteni az időrendet (de legalább visszafelé haladni)." Erre tettek már kísérletet nem a legjobb eredménnyel. Nehéz Kosztolányi, Juhász Gyula, Márai Sándor *Halotti Beszéd*ről úgy szólni, hogy ne érintsük legelején az ősmintául szolgáló XII. század végi első, összefüggő irodalmi és nyelvi emlékünket. Az eposz műfajánál is elkerülhetetlen a Homéroszra és Vergiliusra történő utalás. A *Szigeti veszedelem* bevezetőjében a két par excellence költővel méri összse irodalmi teljesítményét, önérzettel – a hadvezér. Ugyanígy, a posztmodern irodalom egyik határkövének kikiáltott Esterházy-könyvet, a *Termelési regény*t is nehéz ismertetni iskolai órákon, ha nem említjük az író kéretlenül is megjelenő, bármikor előhívható készséges kísérőjét, „Kálmán bácsit", az Esterházy által csak „édes öreg előfutárom"-nak becézett nagy elődöt. Mert akárhogy is vesszük, az értékek viszonylagosságára eszméltető látásmód, egy történet több szempontból való, nemegyszer egymásnak ellentmondó, a jelenséget többféle oldalról körbejáró értelmezése, ez a posztmodern felé mutató módszer, eljárás Mikszáth prózájában érhető tetten először.

Az irodalomkritika, a műbírálat valamikor azzal az igénnyel szólíttatott életre, hogy esztétikai ítéletével kikövezze az utat az olvasói befogadás előtt. Mára ez a szerep (küldetés?) megváltozott. A szakirodalomnak óriási a felelőssége abban, hogy egy szerző iránt miként, meddig tartható fenn a figyelem. „Berzsenyivel kínozzuk a diákokat…" A „Klasszikusaink" sorozatban 2001-ben megjelent Berzsenyi-monográfiából idézek: „Ha irodalmi kapcsolatait (Berzsenyiről van szó) e kultikus gesztus szakralitásának fényében, a virtuálisan törvényt szabó és reálisan alárendelő zseniális alázat szemszögéből is képesek vagyunk látni, ha fölmérjük e lényegében költői-szimbolikus szerepvállalásnak a morális egzisztencia teljes fedezetét igénylő, sorsvállaló – és ezt követelő – jelentőségét, közösségteremtő aspirációját, Berzsenyi kortársaival való konfliktusában alighanem mélyebb és érdemibb alternatívával szembesülhetünk, világosabb képet alkotván mind sérelmének valódi jellegéről és okáról, mind pedig 1808 után költőileg megbicsakló, mégis szerves egységűnek bizonyuló pályájáról, a lírikushoz korántsem méltatlan színvonalú, megkésetten is korszerű, korszerűségében is megkésett esztétikázásáról, aminek alapindítékát valószínűleg

inkább első Kazinczyhoz írott (fentebb idézett) fogadalmi soraiban érdemes nyomozni…"

A kiragadott mondat felét idéztem. Körülbelül értem, mit akar közölni a szerző, de gondolatai úgy érkeznek meg hozzám, mint ködön át a távoli harangszó. Miért e kerékbe tört nyelv? Pedig a kismonográfia, mint a sorozat többi állomása, alapvetően diákoknak készült, és találunk a könyvben könnyen befogadható részeket is.

Pálos Máté többször is hangsúlyozza irodalmi életünk kóros megosztottságát. Ugyanakkor írásában maga is tovább mélyíti, lapátjával tovább szélesíti az árkot, mikor a kortárs irodalom kínálatából még csak véletlenül sem említ olyan költőt, írót, akik nem tartják tehertételnek irodalmunk közösséget vállaló, közösségformáló hagyományát. És valóban, ha szétnézünk, a tehetségük okán ünnepelt, külföldi könyvbemutatókon „sikerrel" szereplő íróink közül alig találunk valakit, akinél mint téma jelen volna közéletünk sivárosodása, a celebekkel, nímand sztárocskákkal zsúfolt „való világunk" tobzódása, ahogy nem szerepelnek a palettán azok a kérdések sem, melyekről még József Attila ír a *Hazám*ban, s melyek elvarratlanul, máig sajgó aktualitással léteznek ma is. Pedig mekkora opusai vannak ennek a szorosan a magyar valóságra reflektáló élet- és sorsszemléletnek a kortárs irodalom másik féltekéjén. Példaként hozom fel Oláh János regényfolyamát, a *Közel*t, mely a jelenkori magyar szépprózа kivételes, nagy formátumú alkotása. Határ Győző a regény első megjelenési formájában a „csontig hatoló őszinteséget", regényelképzelésében a legegyetemesebb megvalósulást üdvözli a *Közel*ben, Réz Pál a prousti örökség briliáns keze nyomát. A regény, egy kisfiú eszmélésének stációit kíséri végig a világ megragadásának és megértésének katartikus kísérletében. Hosszú utazás ez, mely a létezés kezdetével, a fények és árnyékok érzékelésével, az első emlékképekkel veszi kezdetét, s jut buktatókon keresztül a szűkebb és tágabb környezet verbális birtokbavételéig. Beavatási szertartás részese az olvasó: a kinyíló értelem a maga módján tudatosít minden jelenséget, mozgást (legyen az családi, vagy a család életét meghatározó társadalmi-politikai történés), s ennek a tudati evolúciónak eredményeként mind markánsabb körvonalakban rajzolódik elénk a háború utáni évek s az azt követő esztendők Magyarországa. Mindez egy kis Somogy megyei falu életén keresztül, majd a főváros egyik peremkerületének közegében, mely az egész kozmoszt fogja magában az emlékező világképében. Utolérhetetlenül mély és emberi az apa–fiú kapcsolat kérgesen megrajzolt, szenvtelen visszafogott ábrázolása. Az apa társadalmi kiszolgáltatottságából a fiú csak halványan sejt valamit, kuszán próbál feleletet találni cselekedeteire, mint ahogy késve érkezik meg a jelenségek felülete mögött minden válasz. A felnőttek hallgatásai, kitérő válaszai (a „fordulat éve" utáni esztendőkről van szó), csak megnehezítik a fiú tapogató tájékozódását; a szavak és tettek ellentmondásos közegében egyedül magára számíthat a szálak felfejtésének és megértésének folyamatában. Az emléksorok áradó megidézésével, azok koronkénti önértelmezésével nem is a valóságot, mint inkább annak az emlékezeten keresztül

átszűrt mozgását követhetjük a regény oldalain. A külső történések az emlékezetben válnak időt-teret kitöltő realitássá.

Mindig szerettem, ha költő ír költőről. Könyvespolcom egyik kedvenc darabja Tőzsér Árpád *Régi költők – Mai tanulságok* című kötete. Három remek portré, Szenci Molnár Albertről, Amadé Lászlóról és Baróti Szabó Dávidról. Műve bevezetőjében, *Az én katedrám* cím alá gyűjtött Németh László-írások kapcsán írja Tőzsér a következőt: „Németh hajdan élt íróinkról sem akkori irodalomtörténeteink hangján szólt, műveiket nem a történelem illusztrációiként fogta fel, hanem meglátta bennük a korokon átnyúló érvényt, a mindenkori időszerűséget." Aztán Németh Lászlótól idézi *Az én katedrám* beköszöntő sorait: „e kötet épp arra lehet példa, hogy az élő irodalommal elfoglalt kritikus, a maga munkáin dolgozó író mint érzi szükségét, hogy irodalmunkat, majd itt, majd ott, látszólag rendszertelenül százados távolságokban megszíja".

A korokon átívelő, „egymásból következő lírai világképre", a folytonosság tudatosításának fontosságára hívja fel a figyelmet Ágh István *Fénylő Parnasszus* című esszékötetében, a latensen meglevő vagy éppen nagyon is szembetűnő kontinuitásra, Balassi, Csokonai, Ady esetében. Egy szóképet, annak eredetét, eredetiségét érzékletesebben tárja elénk az, aki költőként maga is ismerősen mozog a különféle poétikai eljárások alkalmazásában. Az irodalomtörténet már meglevő felismeréseit árnyalja Balassi-portréjában, amikor a két nőnek, Anna-Juliának és Céliának a költői világképben elfoglalt helyéről ír: Julia mint menynyei szépség kerül égi magasságba Balassi poézisében, míg Célia esetében „földi szépséget halmoz el mennyei ékességgel".

A *Gróf Erdődyné Ő nagyságához* című Csokonai-költeményt a szubjektív emlékezéstörténet állítja a legnagyobb Lilla-versek közé, melyben a múltban játszódó képsorok, paradox módon, épp a jelenidejűség illúziójával váltanak ki szuggesztív hatást. Ilyen és ehhez hasonló finomságú, elgondolkodtató észrevételek gazdagítják könyve Ady-fejezetét is. Ez a legszemélyesebb portré a három között, mely a legelső, még gyerekfejjel történő találkozástól, Ady „lélekvilág-egyetemének" „lírai bozótosán" kísérli meg az átjárást. (Eszébe jutott például valakinek, hogy ős Kaján paripájától, a *Bois* fái alatt kocogó konflis-pacikon, Ond vezér kozák lován át, folytathatnánk a sort, a lovakhoz társított jelentéseken keresztül is fel lehet fejteni, meg lehet közelíteni ennek a menekülő s mégis mindig a vártán maradó életnek az összetettségét?) Új Ady-könyv, személyes hangvételű kismonográfia született ebben a fejezetben; rejtett műösszefüggésekre derül fény a költő és irodalmár egyidejű versértelmezésében.

Nagy Gáspár életművében van egy olyan vers, melynek ősforrását Tompa Mihály *Új Simeon* című versében vélem felfedezni. Az *Öreg pap – tűnődő esti imája* a háttérben szolgáló, egyetlen, örök feladatát szem előtt tartó élet himnikus méltatása. Csak míg a Tompa-vers bibliai Simeonjának a kinyilatkoztatás révén megadatik a bizonyosság a Szent Lélek által, addig az öreg pap egyedül hitére utalva járja Isten felé vezető útját. Ez az út nem könnyű, olykor „börtön-kátyúkkal" teli, de az elé küldött nehézségek az idős pap hite szerint az Úr tervei között

szerepelnek. Megingathatatlan benne a felismerés: a Teremtő már jó előre látta szolgájában, a „fiatalban a roskadt öreget", a „felé vezető lábnyomokat". Így megpróbáltatásokkal teli élete csak látszólag mutat fel kitérőket, valójában nyílegyenes ez a pálya:

Kezem és lábam gyakran megremeg,
olykor látnom és szólnom is nehéz,
de az út szívemben egyenes,
hiszen mágnesként vezet a kéz:

a Te kezed – és akaratod gyémánt
csöndjében hozzád tart estéli utam,
mit fáradt lelkemmel már némán
látok is bölcs terveid szerint, Uram.

„Szenvedély-vásott" kor: jegyezte fel valamikor Vajda János, Jókai kortársa a kiegyezés utáni évtizedekről. Mellbevágó kijelentése illik saját időzónánkra is, ha az irodalmi élet elsivárosodására gondolunk. A kortárs magyar irodalom teremtőinek egy része (jókora hányada), Csoóri Sándor fogalmazza meg egyik esszéjében, „már rég lemondott arról, hogy az irodalom a régi értelemben magyar irodalom maradjon". Az egyik oldal az örökség, a hagyomány jegyében az író állásfoglalást vállaló részvételét hangsúlyozza, a másik a történetmondásra nézve kívülálló, semleges, sok esetben ironikus látásmódot és attitűdöt. Személyes lelkiismeretre hivatkozva határolódnak el az írott szó bármilyen társadalmi kötődésétől.

S mindeközben, a táborok fölött kényszerítően követeli helyét a művészetek életelvűségét, küldetésének remélt célját hirdető Rilke-i mondat: „Változtasd meg élted!"